

В.П. ГУСЄВА,
ад'юнкт
(Національна академія внутрішніх справ)
(Науковий керівник професор О.В. Кузьминець)

ЩОДО ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ ЧИСТОК СЕРЕД ПРЕДСТАВНИКІВ АДВОКАТУРИ В УСРР У 1919–1929 РОКАХ

Ключові слова: адвокат, правозаступник, оборонець, колегія правозаступників, колегія оборонців, чистка, комісія з перегляду особового складу.

Роки становлення радянської влади були вкрай важкими для всього населення в Україні: численні війни, голод і репресії, вчинювані у зв'язку з проголошенням режиму червоного терору фізично знищували населення. Не існувало ні усталених норм суспільних відносин, ані впевненості у завтрашньому дні, оскільки створенні органи репресії у вигляді надзвичайних комісій та революційних трибуналів виносили численні покарання у вигляді смертної кари, причому з порушеннями усталених форм кримінально-процесуальної діяльності. Торкнулися репресії та чистки і лав адвокатури. Зауважимо, що із проголошенням радянської влади за короткий проміжок часу було неможливим побудувати нову модель суспільства, засновану на більшовицькій ідеології. Тому представники інтелігенції, в тому числі і адвокатури, тривалий час обіймали різноманітні посади в радянських органах, тим самим вкладаючи свій досвід і знання у розбудову радянської державності. І тільки наприкінці 1920-х років, коли було виховане нове покоління в дусі більшовизму, почалися чистки апарату всіх радянських органів, в тому числі і адвокатури.

Відтак, метою даної статті є проаналізувати особливості особового складу колегій правозаступників та колегій обо-

ронців у 20-х роках ХХ століття, політику держави щодо підбору кадрового апарату цих колегій, а також дослідити особливості проведення чисток особового складу колегій оборонців та деякі факти репресії проти представників адвокатури.

Питанням функціонування інституту адвокатури присвятили свої праці такі фахівці-сучасники, як П.С. Елькінд, М.В. Кожевников, А.Л. Ривлін, М.С. Строгович, М.О. Чельцов, М.Д. Чубатий, М.П. Шаламов, а також науковці більш пізньої доби – Т.В. Варфоломєєва, М.М. Видря, П.Т. Землянський, В.Ф. Кушнарьов, М.М. Міхеєнко, П.П. Михайленко, О.Д. Святоцький, Д.С. Сусло, Д.П. Фіолевський, Ю. Хаскі.

Колегії правозаступників було створено на підставі «Тимчасового положення про Народні Суди і Революційні Трибунали УСРР», затвердженому Радою Народних Комісарів України 24 квітня 1920 р. [14], і вони стали жалюгідною подобою інституту присяжних повірених. Питання поповнення та проведення чисток серед особового складу колегій гостро постало з перших днів їх організації, що пов'язано із проведенням кампанії із забезпечення усіх радянських установ працівниками, які були ревними прибічниками більшовизму – комуністами; також при прийомі перевага надавалася вихідцями із робітників і

селян. Наприклад, ще у 1919 р. у ході проведення заходів із усунення розбіжностей між законодавством РРФСР та УСРР комісією юстиції при Всеукраїнському революційному комітеті було прийнято рішення щодо необхідності зарахування на посади судових працівників членів комуністичної партії та близькій їй. Так, було встановлено ценз щодо членів колегій правозаступників при революційних трибуналах: ними могли бути «комуністи-боротьбисти, або боротьбисти, або представники комфарбанду, комфракції Поалей-Ціон, або у крайньому випадку с.д. меншовиками; осіб, які належали до кадетів та безпартійних, слід було відкликати у порядку ст. 30 Тимчасового Положення про Народні Суди та Революційні Трибунали» [6, 10].

У 1922 р. на колегії правозаступників було скасовано і натомість утворено колегії оборонців відповідно до «Положення про адвокатуру» від 21 жовтня 1922 р. [7].

Зауважимо, що радянська влада остерігалася представників дореволюційної адвокатури. Це пов'язано з тим, що присяжні повірені, виступаючи з промовама на суді у дореволюційні часи, не просто захищали окремих революціонерів, вони виступали з критикою держави, а в деяких випадках ставали вісниками загальнонаціональних революційних програм [15, 20–21].

Якщо простежити особливості особового складу органів юстиції, то у 1922 р. близько половини осіб зазначеного відомства служили у дореволюційних державних та громадянських закладах, причому переважно в органах судочинства. Окрім того, 62,1% від загальної кількості правозаступників по УСРР у минулому належали до присяжних повірених; останні також поповнили лави обвинувачів (16,1% від загального складу колегій) та відповідальних співробітників відділу юстиції (14,1%). Серед правозаступників чисельність робітників та селян була вкрай низькою: із 168 правозаступників, особові картки яких надійшли до НКЮ у 1921–1922 рр., зокрема, лише один був хліборобом (0,1%); два –

працювали у торгово-промисловій сфері; 38 правозаступників належали до службовців (більше 1/5); 106 – до осіб вільних професій, або 63,1% (серед них адвокатів – 94, інших вільних професій – 12); інших – 12; не зазначено про рід діяльності у особових картках 8 правозаступників. Для порівняння, наприклад, у революційних трибуналах відсоток хліборобів сягав 5,5% від чисельності особового складу, робітників заводів та фабрик – 43,5%. Серед особливих народних слідчих до робітників належало 10,3% від загальної кількості слідчих по УСРР, серед народних суддів – 11,1% [11, 3, V–VI].

В цілому близько $\frac{3}{4}$ від особового складу правозаступників (128 із 168) працювало у судових відомствах до революції: із них 60 осіб – присяжними повіреними, 34 – приватними повіреними, 5 – міськими та мировими суддями, 3 – секретарями судових засідань, по 2 – членами суду та судової палати, слідчими та прокурорами, не зазначено відомості щодо 5 осіб [11, 3].

Також кількість комуністів серед правозаступників у порівнянні з іншими працівниками судового відомства була найнижчою. Так, 95,6% від загальної чисельності посадовців трибуналів належали до комуністів; 38,7% – президій губернських раднарсудів, 32,1% – відповідальних співробітників органів юстиції, по 23,2% – особливих народних слідчих та обвинувачів; 16,4% – народних суддів; 10,8% – народних слідчих. Натомість відсоток комуністів серед правозаступників становив лише 1,8% (3 із 168) [11, V–VI, 2]. У подальших роках спостерігається процес залучення селян та робітників до роботи у органах юстиції та зменшення чисельності осіб, які за соціальним походженням належали до службовців та осіб вільних професій. І процес такої заміни серед оборонців відбувався дуже повільно у порівнянні з працівниками судових органів. Так, у 1924 р. серед членів президій колегій захисників 15,68% належало до робітників, 1,96% – селян, 2,92% – ремісників, серед

загального складу колегій відповідно до робітників належало 0,36%, селян – 1,8%. Членами компартії перебувало близько 15,5% складу колегії [5, 3]. Однак вбачається, що в колегіях адвокатів працювали найбільш освічені кадри, а рівень освіченості суддів був набагато нижчим. Наприклад, зі звіту про діяльність Верховного Трибуналу при ВУЦВК за 1922 р. зазначено, що із 9 членів колегії трибуналу 8 мали нижчу освіту. По губерніях за соціальним станом до робітників належало 44 членів колегій трибуналів, селян – 8, інтелігентів – 31; однак вищу освіту мало лише 8 осіб, середню – 19, нижчу – аж 56 [4, 309, 313]. Натомість переважна більшість представників колегій оборонців мали вищу освіту.

Відбір особового складу колегій починався з часу прийому до складу. Так, перший склад колегії оборонців затверджувався виконкомом. У подальшому прийом до лав колегії проводився президією колегії оборонців. Одним із методів «відсіювання небажаних елементів» було проведення іспиту та накладення обмежень при прийомі кандидатів. При цьому враховувався громадський та політичний стаж роботи майбутніх оборонців, праця у дореволюційних органах, рівень знань, майновий стан, політичні погляди та переконання. Саме останні критерії часто були причиною виключення з колегій та застосування репресій щодо конкретних захисників.

Неодмінно одним із методів вилучення небажаних елементів зі складу колегії було порушення дисциплінарних проваджень щодо оборонців, як з ініціативи власне президії колегії оборонців, так і за пропозицією судів, скарг приватних осіб, а також інших членів колегій.

Чистки колегій оборонців почалися вже наприкінці 1923 – на початку 1924 рр. Зокрема, у листі від НКЮ УСРР від 31 січня 1924 р. до Київської губернської прокуратури було надіслано витяг з наказу комісіям з перегляду особового складу членів губернської колегії захисників при окресуді

(наказ від 19 січня 1924 р. № 351). У Наказі наголошено, що за короткий термін організації інституту колегій захисників стали виявлятися дефекти його діяльності, які полягали у порушеннях норм «Положення про колегії захисників», неправильному розумінні та тлумаченні змісту радянського законодавства, а також викривлення класової лінії суду. Задля викорінення цих дефектів, на думку НКЮ, і слід було прискорити процес перегляду особового складу колегій захисників для «збереження класової лінії суду та його перспективних функцій, а також для очистки колегії від сумнівних та ворожих радянській владі елементів». З цією метою колегіям захисників губерній УСРР на прикладі м. Києва слід було провести перегляд особового складу колегій, задля чого всі округи зобов'язано виділити атестаційні комісії у складі члена президії губернської колегії захисників, уповноваженого губсуду, представників прокуратури, партійних органів, професійної організації, а також одного члена колегії захисників, обраного загальними зборами захисників відповідної округи.

Персональний підхід до членів колегії оборонців передбачав вивчення їхнього відношення до своїх професійних обов'язків (участь в діяльності консультацій, лінії поведінки на суді, ставлення до справ пролетаріату, «політичної платформи»). При цьому особлива увага зверталася на тих оборонців, яких було піддано дисциплінарним стягненням [3, 18].

Вбачається, що за наслідками перевірок особового складу Київської губернської колегії оборонців та наслідків дисциплінарних проваджень, наприклад, у червні 1924 р. зі складу колегії було «виключено» 13 осіб, «відраховано» – 23, «тимчасово відсторонено від виконання обов'язків захисника» – 7 [10, 89а].

У середині 1920-х р. НКЮ поставив питання перед ВУЦВК та РНК про необхідність проведення чистки особового складу колегій оборонців у всеукраїнському масштабі, зокрема було поставлено на по-

рядок денний проект постанови ВУЦВК та РНК «Про утворення особливих комісій з перевірки персонального складу колегій захисників» на початку 1925 р. Однак проект зазначеної постанови 25 лютого 1925 р. було відхилено президією у зв'язку з тим, що, на її думку, перевірку персонального складу слід було провадити систематично в порядку поточної праці в губерніальному порядку, а не всеукраїнському [1, 1].

І тільки наприкінці 20-х рр. чистку апарату колегій оборонців було проведено у всеукраїнському масштабі. Її було розпочато НКЮ УСРР у жовтні 1928 р. задовго до того часу, колу було дано вказівку про проведення загальної чистки радянського апарату. Для максимального забезпечення правильності проведення чистки НКЮ роз'яснив основоположні засади її проведення в інструкції від 29 вересня 1928 р. № 133. Таку чистку, зокрема, слід було проводити не «кабінетним шляхом», а шляхом залучення до її проведення представників органів суду, прокуратури, радянських і громадських організацій, аби, насамперед, встановити таким чином загальну громадську думку. Президії колегій оборонців зобов'язані були провести всю підготовчу роботу щодо перевірки особового складу, яка полягала у тому, що президії на підставі зібраних матеріалів, які характеризували роботу окремих захисників, склали вичерпні характеристики на кожного з оборонців та надавали свій висновок про можливість їх подальшого залишення в лавах колегії. По закінченню цієї роботи зазначені матеріали надсилалися до округового суду, при якому утворювалася спеціальна комісія. До складу комісії входили голова окрυσуду, округовий прокурор, представники від органу виконавчої влади, Окрпрофради та округового комітету незаможних селян. Комісії проводили аналіз усього наявного матеріалу щодо кожного з оборонців та за його результатами надавали певні висновки. Причому комісії надсилали до НКЮ разом із протоколами своїх засідань відомості про дисциплінарні

справи, порушені проти оборонців, та прийняті за ними рішення.

Наведемо деякі відомості про чистки колегій оборонців різних округ. Так, значно було скорочено особовий склад Білоцерківської округової колегії оборонців: у таємному листі від президії колегії від 11 січня 1929 р. до відділу судового нагляду та контролю НКЮ УСРР зазначено, що комісія перевірила характеристики 80 оборонців, 26 з яких вирішено звільнити (близько 1/3) [12, 59]. При перевірці колегії оборонців Полтавської округи вирішено виключити 26 із 94 оборонців округи [9, 183–188]. У Глухівській окрузі – визнано можливим залишити із 49 оборонців лише 32 [13, 2–6].

На Дніпропетровщині підставами звільнення оборонців з лав колегії були такі. Наприклад, Ф.Д. Лимар був «політично неблагодійний, з його боку мали місце випадки грубого поводження з працівниками, які доходили до образ»; П.А. Войтович – хоча й кваліфікований оборонець, однак у дореволюційні часи працював нотаріусом, мали місце випадки його появи до суду у нетверезому стані, несумлінно вів справи, «елемент, чужий радянській адвокатури»; М.О. Корнфальц – дискредитував своїми діями суди, «політично неблагонадійний»; С.М. Вишневський – колишній голова З'їзду Миркових суддів, слабо знав радянське право, «політично зовсім неписьменний», вживав слово «господар»; Ф.П. Ілліна мав низьку кваліфікацію, «не являв цінності для радянської адвокатури», був церковним регентом; Криштофович Е. Ф. – колишній дворянин, «мав прибутки від будинку, а не від практики», «політично неблагонадійний», перебував під арештом; І.Ф. Кізь – захищав виключно заможне населення та брав виключно справи куркулів; М.О. Шапорінський – колишній власник друкарні, працював приватним повіреним, у дореволюційний час займався скупкою векселів у селян за нижчими цінами і продавав за дорожчими; О.Д. Прокопенко – служив в

армії білих; О.А. Сокальський – при Денікіні працював помічником Харківського губернського прокурора, який мав маєток і притягав селян до відповідальності за пограбування його поміщицького маєтку; О.М. Іванов – до громадської роботи відносився негативно, ставився вороже до українізації [8, 2–10].

Однак не всіма округами було виконано директиви щодо методів перевірки, тому з поданих на виключення 880 осіб НКЮ погодився з висновками про виключення лише щодо 50% з них, оскільки в багатьох випадках висновки були недостатньо обґрунтованими й матеріали, що надходили від оборонців, їх спростовували. Відтак, із загальної кількості оборонців в УСРР 3 197 осіб було «вчищено» зі складу 442, або 13,84%. Серед останніх 69 належало до «колишніх людей» – мирових суддів, прокурорів, членів суду, голів з'їзду мирових суддів, земських начальників; за соціальним станом з 442 виключених є 407 службовців, 31 селянин та 4 робітника. З відставлених членів колегій подали скарги 250 осіб, з яких відновлено в правах 68 осіб, решті відмовлено. НКЮ констатував, що ця перевірка була лише «першим кроком до оздоровлення складу колегій оборонців», у складі колегій оборонців залишилося багато елементів, які не

відповідають завданням радянського оборонця і що чистка тільки розпочата, і в подальшому провадитиметься за методами, зазначеними в інструкції РНК СРСР щодо чистки радянського апарату [2, 5].

Відтак, з самого початку проголошення радянської державності керівництвом країни проводилася програма із поповнення особового складу усіх державних і громадських закладів та установ прибічниками радянської влади. Поряд із цим в судових органах працювало багато фахівців, які отримали досвід роботи у дореволюційних органах юстиції. І наприкінці 20-х рр. ХХ століття, коли було виховане нове покоління, розпочалися масштабні читки усіх радянських установ, причому чистку адвокатури було проведено наприкінці 1928 – початку 1929 рр. – до проведення чистки всього радянського апарату у всеукраїнському масштабі. Така чистка стала одним із напрямів укріплення радянської влади та більшовицького режиму. У ході її проведення було усунуто оборонців, як негативно ставилися до політики партії, впроваджуваних заходів, мали дисциплінарні порушення, а також тих, хто не мав стійкої громадянської позиції, яка передбачала беззаперечну підтримку радянського режиму.

Список літератури:

1. *Витяг з Протоколу Ч. 40/193 засідання Великої Президії ВУЦВК 25 лютого 1925 р.* – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 2, спр. 50, арк. 11.
2. *Доповідна записка від Орагнізаційно-Інструкторського Віддіу НКЮ до НК РСІ (лист вих. від 17 листопада 1929 року № 18.1.60.* – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 13, спр. 55, арк. 5.
3. *Наказ Комиссиям по пересмотру личного состава Членов Коллегии Киевской Губернской Коллегии Защитников по округам. Основные моменты (прим. – 1924 год).* – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 8, спр. 206, арк. 18.
4. *Отчет о деятельности Верховного Трибунала при ВУЦИКе за 1922 г.* – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 1, спр. 855, арк. 308–327.
5. *Отчет о деятельности НКЮ за 1923–24 операционный год.* Юридическое издательство Наркомюста УССР. – Харків, 1925.
6. *Письмо от Комиссии Юстиции при Всеукраевкоме в Полтавский Губернский Юротдел исх. от 18 февраля 1919 года № 157.* – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 1, спр. 14, арк. 10.

7. *Положення про адвокатуру* // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України. – 1922. – № 34. – Ст. 630.

8. *Протокол № 1* засідання комісії по перевірці о/с колегії оборонців при Дніпропетровському окруєдї від 21 грудня 1928 р. – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 17, спр. 20, арк. 2–10.

9. *Протокол Засідання* Комісії по перевірці особистого складу Членів Колегії Оборонців від 25–28 березня 1929 р. (прим. – Полтавська округа). – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 13, арк. 183–188.

10. *Список лиц, выбывших из состава Киевской Губколлегии защитников в Июне месяце 1924 года. Список лиц, зачисленных в Члены Коллегии защитникова в Июне месяце 1924 года.* – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 8, спр. 205, арк. 89а.

11. *Статистика Украины.* Серия VIII. Моральная статистика. Выпуск 1. Суд и преступность на Украине в 1921/22 г.

12. *Таємний лист* від Білоцерківського окружного Суду вих. від 11 січня 1929 року Ч. 3/т до НКЮ вхід від 15/І-29 р. № 3033/т про насилання копій протоколів засідання округової комісії з перевірки особистого складу оборонців. – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 13, спр. 553, арк. 59.

13. *Таємний протокол* Засідання Комісії у справі переведення перевірки особистого складу Членів Колегії Оборонців, що відбулася 7 січня 1929 р. – ЦДАВОВ України, ф. 8, оп. 13, спр. 555, арк. 2–6.

14. *Тимчасове положення* про Народний Суд та Револьюційний Трибунал // Собрание Узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. – 1919. – № 11. – С. 156–164.

15. *Хаски Юджин.* Российские адвокаты и Советское государство: Происхождение и развитие советской адвокатуры 1917–1939 / Юджин Хаски ; [пер. с англ. Т. Морщакова]. – М. : РАН, Ун-т гос-ва и права, 1993. – 183 с.

РЕЗЮМЕ

В статье впервые в Украине приведены данные о проведении чисток личного состава коллегий защитников, а также исследованы основополагающие принципы советской государственной политики по подбору личного состава этих коллегий.

SUMMARY

For the first time in Ukraine the article provides information on personal cleansing of the College defenders, and also studied the basic principles of the Soviet state policy on the selection of personnel of the boards.

*Рекомендовано кафедрою адвокатської майстерності
та міжнародної юридичної практики*

Подано 15.02.2013.